

MĚSTO V BOUŘI

RICHARD BIEGEL

URBANISMUS A ARCHITEKTURA
HISTORICKÉHO CENTRA PRAHY 1830—1970

KAROLINUM

1. Okładka recenzowanej książki

Złota Praha?

Praskie *city* przebudowane w XIX i XX wieku

Agnieszka Zabłocka-Kos

Uniwersytet Wrocławski, Polska

Richard Biegel, *Město v bouři. Urbanismus a architektura historického centra Prahy 1830–1970*, Praha 2022, ss. 766 + 1096 kolorowych i czarno-białych ilustracji oraz planów, angielskie streszczenie

Podróżujemy do Pragi – do „złotej Pragi” – w szczerym przekonaniu, iż jedziemy do miasta, które zachowało swoją średniowieczno-nowożytną strukturę architektoniczno-przestrzenną i jest jednym z tych niewielu środkowoeuropejskich ośrodków, których „nie ruszyły” burzliwe dzieje XIX i XX stulecia. Przede wszystkim ominęły ją, tak dramatyczne dla miast tej części Europy, szczególnie polskich i niemieckich, zniszczenia z okresu II wojny światowej. Zapewne w tym tkwi przekonanie o „wiecznotrwałym” mieście nad Wełtawą.

Mniemanie to okazuje się jednak błędne, staromiejska Praga została bowiem gruntownie i zasadniczo przebudowana w poprzednich dwóch stuleciach i zachowała trochę ze swojego gotycko-barokowego polotu, ale to, co dziś podziwiamy, jest przede wszystkim postacią nadaną centrum w drugiej połowie XIX w., w okresie *belle époque* i w czasach międzywojennych, a także, częściowo, powojennych. Opowiada o tym monumentalne dzieło *Město v bouři. Urbanismus a architektura historického centra Prahy 1830–1970* wydane w 2022 r. [il. 1]. Autorem jest Richard Biegel, czeski historyk sztuki z Uniwersytetu Karola w Pradze, znawca przede wszystkim epoki baroku. Książka, dużego formatu (24 × 30 cm), wspaniale ilustrowana, stanowi kompendium wiedzy na temat tworzenia się praskiego *city* i zaniku malowniczej dawniejszej architektury. Dowodzi, iż w centrum Pragi, podobnie jak w Wiedniu czy Lipsku, burzono na potęgę, prostowano ulice, wytyczano nowe trasy komunikacyjne, a te procesy modernizacyjne zachodziły nie tylko w kapitalistycznym ośrodku monarchii habsburskiej, ale także w czasach masarykowej republiki i oczywiście w okresie socjalizmu.

¹ Ustawa pochodzi z lipca 1971 (Nr 66/1971 Sb. ze dne 21.7.1971 o památkové rezervaci v hlavním městě Praze, které nabylo právní moci 13. srpna 1971).

² Zob. np. K. Brůhová, *Praha nepostavená. Vltavské břehy jako urbanistické téma moderní metropole*, Praha 2017; eadem, *Pražské vize. Fantastické stavby, které nikdy nevznikly*, Praha 2018. W tych dwóch publikacjach wcześniejsza literatura.

W latach 1827–1831 z inicjatywy hrabiego Karela Chotka utworzono pierwszą promenadę na nowomiejskich murach obronnych, a po północnej stronie miasta powstała trasa spacerowa (tzw. *Chotkova silnice*). Ten nowy układ komunikacyjno-spacerowy był, zdaniem autora recenzowanej książki, początkiem wielkich przemian urbanistycznych centrum miasta. Ich intensyfikacja nastąpiła ok. r. 1870. Natomiast dopiero w 1971 r. w rozporządzeniu rządu Republiki Czesosłowackiej objęto ochroną zabytkowe centrum Pragi w jego średniowiecznych granicach¹, poddając ten obszar ścisłej ochronie konserwatorskiej. Zarówno tytuł książki (którego pierwszą część można przetłumaczyć jako *Miasto w burzy*), jak i jej okładka (widok Josefova podczas równania z ziemią starej zabudowy w 1906 r.) dokładnie ilustrują cel autora: przedstawienie i analizę przemian praskiego ośrodka staromiejskiego od początków jego dynamicznych przebudów i wyburzeń, często katastrofalnych w skutkach dla dziedzictwa praskiej architektury, po prawne zastopowanie tych działań.

Biegel objął swoimi badaniami historyczny obszar pięciu miast połączonych w 1784 r. w jeden organizm miejski. Są to: Stare Miasto Praskie, Nowe Miasto Praskie (założone w połowie XIV w. przez Karola IV) i Josefov oraz część lewobrzeżna (Mała Strana i Hradczany), którą wszakże omówił dość marginalnie. Książka wpisuje się w szereg wcześniejszych publikacji, stanowi ich uzupełnienie, rozszerzenie i swego rodzaju zwieńczenie². Choć wiele rysunków i fotografii doczekało się już wydania (w różnych kontekstach), to – dzięki znakomitej oprawie graficznej, wielkoformatowym zdjęciom, powiększonym planom i uwzględnieniu ich fragmentów – omawiana monografia umożliwia szczegółową analizę projektów, co dla studiów porównawczych jest bezcenne. Przede wszystkim jednak autor na nowo interpretuje przekształcenia architektoniczno-urbanistyczne dokonane w XIX i XX w. na tym obszarze.

Publikację podzielono na sześć części. Pierwsza – rodzaj prologu – obejmuje okres do 1870 r., w drugiej (lata 1870–1900) szczegółowo omówiono zniszczenie starej dzielnicy żydowskiej Josefov, zwane asanacją Pragi, trzecia zaś (bardzo obszerna) poświęcona jest najagresywniejszej działalności architektoniczno-urbanistycznej i narodzinom ochrony zabytków w latach 1900–1918. Te trzy części stanowią połowę książki. Plany przebudowy centrum Pragi powstałe i zrealizowane do 1914 r. stworzyły podstawę integracji architektonicznych i przestrzennych w następnych dekadach. Bez nich radykalne pomysły, jakie pojawiły się w okresie międzywojennym i później, nie byłyby możliwe. Rozdziały te uzmysławiają, jak fundamentalnych zmian dokonano w architekturze Starego Miasta na przełomie XIX i XX wieku. Warto podkreślić – czego autor nie czyni – że były one niewątpliwie dużo większe (w skali obszaru staromiejskiego) niż przebudowa Paryża za czasów Napoleona III. O ile jednak ta przebudowa omawiana jest w każdym podręczniku historii architektury, o tyle przebudowa Pragi istnieje w świadomości tylko niewielu badaczy. Niewykluczone, że dzięki książce Biegla ta wiedza się upowszechni.

Czwarta część dotyczy przemian w okresie Republiki Czechosłowackiej (1918–1938) i najgorętszych sporów związanych z przekształceniem i unowocześnieniem stolicy kraju w ramach planów Wielkiej Pragi. Interesująca jest koncepcja połączenia okresu protektoratu (1938–1945) z pierwszymi latami funkcjonowania Pragi w państwie komunistycznym (do 1958), jednak ten przedział czasowy przedstawiono dość skromnie. Owe dwie dekady charakteryzują się zwrotem ku formom historyzującym w redakcji architektury III Rzeszy i socrealizmu. Ostatni rozdział (1958–1970), obejmujący lata powrotu do form modernistycznych, kończy decyzja o objęciu rozpatrywanego obszaru ochroną konserwatorską, co stworzyło nowe warunki planowania. Na końcu książki zamieszczono dodatkowo 45 całostronicowych planów.

Tak zarysowana perspektywa badawcza jest szczególnie interesująca, albowiem nie pojawia się tu, stosowana powszechnie w studiach miast środkowoeuropejskich, cezura 1945 roku. Uzasadnia to przede wszystkim fakt, iż Praga, jako jedno z nielicznych dużych miast szeroko rozumianej Europy Środkowej, obok Krakowa, Lwowa i Budapesztu, pozostała prawie niezniszczona podczas II wojny światowej³. Przedstawione w książce modernistyczne wizje przebudowy Pragi z okresu międzywojennego każą nam jednak zastanowić się, jak wyglądałoby to miasto, gdyby uległo zniszczeniom tak, jak np. Warszawa, której odbudowa, jak ostatnio dowiedziono, zaczęła się przed wojną⁴.

Monumentalne studium Biegla stwarza model badań nad historycznymi centrami miast uwzględniający ich przekształcenia architektoniczno-urbanistyczne. Stanowi też swego rodzaju matrycę do studiów porównawczych *cities*, które w XIX i XX w. zostały poddane wielkiemu procesowi tzw. *Citybildung*. Jego fundamentalnym następstwem była zmiana struktury funkcjonalnej, a także społecznej obszarów staromiejskich. Przybywało tam nowych obiektów o charakterze niemieszkalnym, które stopniowo wypychały „rdzennych” mieszkańców. Znikały mieszkania, w ich miejsce wkraczały zaś obiekty pełniące funkcje administracyjne, usługowe i handlowe – tworzyło się *city*. Opisane przemiany dokonane w Pradze doskonale ilustrują ten proces.

Autor kładzie szczególny nacisk na dwa aspekty: projekty przekształceń przestrzennych obszaru staromiejskiego i ich realizacje oraz związane z tym wyburzenia, przebudowy i poszerzenia ulic. Z tej wielowątkowej analizy wyłania się nieznana Praga. Miasto nie miało klarownego średniowiecznego układu, tak jak ośrodki zakładane na prawie magdeburskim (np. Wrocław czy Kraków), co zdeterminowało powstanie skomplikowanej płataniny ulic i uliczek, tworzącej swoisty labirynt⁵. Taka topografia blokowała nowoczesny rozwój. Gdy pod koniec XIX w. obszar staromiejski stał się niewydolny pod kątem komunikacyjnym, ale też higienicznym, postanowiono o jego bezprecedensowej przebudowie (m.in. asanacja Josefova). Posłużyła ona za

³ Pomijam Wiedeń, w którym wojna położyła pewne spustoszenia.

⁴ Zob. M. Popiołek-Roßkamp, *Warschau. Ein Wiederaufbau, der vor dem Krieg begann*, Paderborn 2021.

⁵ Zob. J. Piekalski, *Prague, Wrocław and Krakow: Public and Private Space at the Time of the Medieval Transition*, Wrocław 2014.

podstawę do sporządzania planów gruntownych przekształceń urbanistycznych i rozpoczęła radykalną modernizację, której efektem było zniszczenie co najmniej aż 60% (*sic!*) nowożytnej zabudowy.

W pierwszym rozdziale szczególnie istotnymi zagadnieniami są defortyfikacja Pragi, która postępowała stopniowo dopiero od lat 60. XIX w., i uderzający brak powtórzenia tam wiedeńskiej koncepcji *Ringstraße*. Warto jednak zwrócić uwagę, że to nie obszar dawnych murów miejskich był główną przestrzenią symboliczną tego miasta. Był nią *waterfront* tworzony przez oba nabrzeża Wełtawy. Praga ma wyjątkowe położenie topograficzne: nad rzeką, która nie jest na tyle szeroka, by stanowić istotną barierę wizualną. Rzeka spina obie główne części miasta, a dzięki wzgórzom można Pragę „wziąć w posiadanie”, podziwiając ją z Hradczan, Petřína czy Letny, o czym zresztą myślano, projektując trasy spacerowo-widokowe (jak owa droga hrabiego Chotka) i budując – z okazji przełomowej dla kreowania narodowej tożsamości czeskiej Powszechnej Krajowej Wystawy Jubileuszowej w Pradze („Všeobecná zemská výstava roku 1891 v Praze na oslavu jubilea první průmyslové výstavy v roku 1791”, 15 maja – 18 października 1891) – słynną wieżę widokową na Petřínie.

Całościowo zakrojony program umacniania nabrzeży i spinania ich mostami, tworzenia nadrzecznych szerokich arterii z placami i promenadami oraz wznoszenia przy rzece ważnych budowli użyteczności publicznej służył wizualnemu i symbolicznemu połączeniu dzielnic po obu stronach Wełtawy. Proces ten rozpoczął się już w drugiej połowie XIX w., a koncepcje proponowane były (nie wszystkie zrealizowano) także w XX w., co autor szczegółowo przedstawia w kolejnych rozdziałach. W Pradze powstała wyjątkowa *Ringstraße* – znajduje się ona nie w miejscu dawnych fortyfikacji jak w Wiedniu i innych miastach europejskich, lecz wzdłuż rzeki, która jest „sercem stolicy Królestwa Czeskiego”, jej główną osią (s. 383).

Procesy architektoniczno-urbanistyczne zachodzące w Pradze na nabrzeżach Wełtawy można porównać z Budapesztem, gdzie także zabudowa po obu stronach Dunaju wytworzyła swoisty „efekt *Ringstraße*”. Ze względu jednak na dużą szerokość rzeki i brak wzniesień (poza wzgórzem Budy, gdzie znajduje się pałac królewski) wizualne oddziaływanie budapeszteńskiego *waterfrontu* jest zdecydowanie słabsze. Pradze najbliższym pod tym względem do Paryża, gdzie nad Sekwaną wzniesiono najważniejsze obiekty władzy państwowej i nie tylko.

W przemianach praskiego *city* niewątpliwie kluczową rolę odegrała asanacja Josefova, jednej z najstarszych dzielnic żydowskich w Europie, przeprowadzona od lat 90. XIX w. do ok. 1910 roku. W pewnym sensie „nieszczęśliwe” położenie tej dzielnicy w centrum miasta i przy rzece (zupełnie inne niż np. krakowskiej dzielnicy żydowskiej Kazimierz, znajdującej się na uboczu miasta, chociaż również przy rzece, co w tym przypadku nie miało urbanistyczno-architektonicznego znaczenia), a więc przy tak bardzo pożądanym przez inwesto-

rów *waterfrontie*, spowodowało, że w początkach modernizowania centrum stała się ona łakomym kąskiem. Władze komunalne, zdominowane przez Czechów, higieniści i reformatorzy odegrali niewątpliwie kluczową rolę w dążeniu do prawie całkowitego zburzenia tej bardzo biednej dzielnicy, co Biegel wnikliwie analizuje. Z pewnością jednak nie mniej istotny wpływ miały nastroje antysemickie i chęć wyeliminowania społeczności żydowskiej z najważniejszego – z wielu punktów widzenia – miejsca w Pradze. Ta uboga dzielnica, swoisty Orient w Europie Środkowej, stała na drodze do rozpowszechnienia percepcji Pragi jako nowoczesnej, europejskiej metropolii. Przytoczona argumentacja jest podobna do tej, której używano w Krakowie czy Warszawie w XIX stuleciu⁶.

Jak można sądzić, pretekst do nowoczesnej przebudowy Josefova łączył się immanentnie ze „śmiercią i zmartwychwstaniem narodu czeskiego”⁷ i ze stale postępującym procesem „czechizacji” obszaru staromiejskiego. Zagadnienie to jednak nie zostało poruszone w książce Biegla. Problem asanacji stanowi ważny przyczynek do studiów porównawczych i do oceny wpływu tego przedsięwzięcia na podobne działania i zamiary w krajach ościennych⁸. Mało znane, prawie kompletne zniszczenie żydowskiej Pragi, niemające odpowiednika w tym czasie w żadnym innym mieście europejskim, jest porównywalne z katastrofą wojenną. Czy za tym procesem stała tylko chęć wytyczenia szerokich ulic i zbudowania nowoczesnych domów? Autor nie ustosunkowuje się do innych aspektów tego zdumiewającego projektu modernizacji, przeprowadzonego w skali przypominającej przebudowę Paryża lub nawet większej, ale nasyczonego – jak się wydaje – skomplikowanymi narodowo-polityczno-społecznymi podtekstami. Asanacja Pragi omówiona przez Biegla może stanowić ważny punkt wyjścia do transdyscyplinarnych badań komparatystycznych⁹.

Radykalna rekonstrukcja „żydowskiego miasta”, jak je wówczas nazywano, stała się impulsem nie tylko do rozpisania konkursów na przebudowę pozostałej części praskiej starówki, lecz także do opracowania koncepcji przekształceń Małej Strany. Pojawiły się też „szalone pomysły” wzniesienia w sercu Pragi potężnych wieżowców przypominających późniejsze o 10 lat pomysły Maxa Berga dla wrocławskiego Rynku. Szybkie – można rzec: bezpardonowe – wyburzenia, m.in. wielu kościołów i obiektów historycznych, spowodowały reakcje historyków sztuki i miłośników starej Pragi. Powstał Klub za starou Prahu, skupiający architektów, artystów i naukowców, próbujący ingerować w ten modernizacyjny zapal. Biegel szczegółowo opisuje niektóre działania Klubu, choć – podobnie jak inne instytucje powołane do ratowania zabytków – nie odniósł on sukcesu. W ciągu niemalże 20 lat centrum miasta uległo właściwie totalnej przebudowie.

W książce zabrakło w związku z tym pewnej statystyki. Ani razu nie padła liczba ludności zamieszkującej badany obszar, nie ukazano jego zmian demograficznych. W którym momencie zaczęło ubywać ludności, czyli kiedy rozpoczął się proces tworzenia właściwego *city*¹⁰?

⁶ W Warszawie obszary zamieszkałe przez Żydów na Powiślu zamierzono „odzyskać” dla polskiej burżuazji i dla budowli użyteczności publicznej symbolizujących polonizację tego obszaru. Zob. B. Arciszewska, M. Górzyński, *Urban Narratives in the Age of Revolutions: Early 20th Century Ideas to Modernize Warsaw*, „Artium Quaestiones” t. 26 (2015); K. Matyjaszek, *Produkcja przestrzeni żydowskiej w dawnej i współczesnej Polsce*, Kraków 2019.

⁷ M. Nekula, *Tod und Auferstehung der tschechischen Nation. Der Traum vom Pantheon in der tschechischen Literatur und Kultur*, Köln 2017.

⁸ W Polsce w 1936 r. wydano okólnik o sanacji obszarów staromiejskich zamieszkałych głównie przez społeczność żydowską, częściowo wcielając go w życie. Zob. *Okólnik Nr 113 z dnia 24 października 1936 r. (szt-9490/36) o ochronie charakteru miast i starych dzielnic staromiejskich*, [w:] J. Ujejski, *Materiały źródłowe i archiwalne*, „Kurier Konserwatorski” 2008, nr 1, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kurier_Konserwatorski/Kurier_Konserwatorski-r2008-t-n1/Kurier_Konserwatorski-r2008-t-n1-s25-26/Kurier_Konserwatorski-r2008-t-n1-s25-26.pdf (data dostępu: 16.04.2024).

⁹ W tym kontekście należy przywołać liczne prace C. M. Giustino, w tym dotyczące asanacji Pragi, np. *Tearing Down Prague's Jewish Town: Ghetto Clearance and the Legacy of Middle Class Ethnic Politics around 1900* (Boulder – New York 2003).

¹⁰ Zob. E. Lichtenberger, *Die Wiener Altstadt. Von der mittelalterlichen Bürgerstadt zur City*, Wien 1977.

¹¹ Zob. *Wiehlův dům* [hasło], [w:] *Wikipedia. Volná encyklopedia*, [https://cs.wikipedia.org/wiki/Wiehlův_dům_\(Praha\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Wiehlův_dům_(Praha)) (data dostępu 16.04.2024).

¹² Jako wzór przywołać można mapy zawarte w: *Atlas historyczny miast polskich*, red. nauk. R. Czaja, t. 4: *Śląsk*, red. nauk. M. Młynarska-Kaletynowa, z. 13, cz. 1: *Wrocław*, red. nauk. R. Eysymontt, M. Goliński, Wrocław 2017.

¹³ Zob. K. Brůhová, *Praha...*, s. 59–64.

Jak wyglądała struktura społeczna starych i nowych mieszkańców? Autor niestety nie zamieścił też żadnego rzutu nowych kamienic. Dostajemy opowieść o formie i stylu, której istotnym uzupełnieniem byłyby rzuty mieszkań, obrazujące standardy projektowanych luksusowych domów. W Pradze – jak się wydaje – zaszły podobne zmiany jak w Paryżu: bogate mieszczaństwo i burżuazja nie opuściły obszaru staromiejskiego. Wzniesienie wspaniałych kamienic czynszowych dowodzi wręcz odwrotnego procesu: szczególnie starówka i obszar *city* wokół Václavského náměstí stały się prestiżową lokalizacją. Warunkowało to zatem zupełnie inną niż w miastach Europy Środkowej przemianę funkcjonalną tego rejonu, a co za tym idzie, także architekturę zarówno domów czynszowych jak i budowli użyteczności publicznej. Warto wspomnieć, że właśnie na Václavském náměstí zamieszkał – we własnej luksusowej narożnej kamienicy ozdobionej wspaniałymi freskami – Antonín Wiehl (1846–1910), najbardziej uznany architekt omawianej epoki¹¹.

Mapa z 1928 r. ilustruje cenne budowle historyczne. Nie było ich już wówczas wiele, a w późniejszych latach także i one zaczęły znikać. Jadąc do Pragi, mamy wyobrażenie średniowieczno-nowożytnego miasta, niemal środkowoeuropejskiego Rzymu. Tymczasem centrum Pragi pochodzi prawie w całości z przełomu XIX i XX w. i częściowo z okresu międzywojennego. Książka Biegła w pełni to uświadamia. Przydałaby się też mapa ilustrująca przemiany funkcjonalne centrum miasta na wzór tych zamieszczanych w polskich *Atlasach historycznych...*¹² – co dodatkowo wzmocniłaby narrację.

Pierwsze trzy części książki, a szczególnie ostatnia z nich, znakomicie ilustrują, jak w ciągu niespełna 20 lat zniknęła stara Praga, którą zastąpiła nowoczesna metropolia. Nic nie było w stanie zatrzymać tego procesu przemian. W swym pędzie do modernizacji Praga konkurowała niewątpliwie z Wiedniem, co jeszcze w okresie międzywojennym, jak podkreśla autor omawianej książki, uzewnętrzniło się w architekturze gmachów publicznych. W latach 90. XIX w. w wyborach zarówno do praskiej rady miejskiej, jak i do parlamentu Czesi odnieśli niebywały sukces polityczny i przekuli go w budowę swojej stolicy – miasta, które, choć wtedy jeszcze w nieokreślonej perspektywie czasowej, miało zostać stolicą co najmniej autonomicznego, jeśli nie w pełni wolnego Królestwa Czech. Jej metropolitalność podkreślać miały wzmiankowane tu wieżowce, projektowane już w tamtych latach. Omawiając dzielnicę Podskali, Biegel nie wspominał o konkursie na przebudowę Wyszehradu z 1906 r. – konkursie, który był moim zdaniem kluczowy dla utrwalania symboliki stolicy jako miasta w pełni czeskiego¹³.

W 1891 r., z okazji Powszechnej Wystawy Krajowej, Jan Neruda pisał w *Národní listy*: „*Chudáci! Ne, my nepostavili zde žádnou výstavu světovou. My postavili výstavu »jenom« českou. A přece má význam světový* [Biedactwa! Nie, nie zbudowaliśmy tu wystawy światowej klasy. Zbudowaliśmy »tylko« czeską wystawę. A jednak ma ona

światowe znaczenie]”¹⁴. Stwierdzenie to można interpretować jako swego rodzaju prorocstwo przebudowy Pragi. W 1891 r. była ona jeszcze „czeska” – by nie rzec: prowincjonalna – ale już w 1914 r. prześcignęła architektoniczno-urbanistycznym rozmachem przekształconego centrum staromiejskiego nie tylko Wiedeń, ale i inne miasta Europy Środkowej. Stała się światowa. Podziwiano ją wtedy jako wzór miasta nowoczesnego, wzór imponujący ośrodkom polskim, szczególnie tym z zaboru austriackiego (w Galicji Kraków i Lwów), jak i tym z obszaru należącego do imperium rosyjskiego (Warszawa). Z perspektywy historycznego rozwoju Europy Środkowo-Wschodniej można stwierdzić, iż w 1918 r. Praga była świetnie przygotowana do przejęcia funkcji stolicy nowego państwa. Biegel znakomicie przedstawia tę tezę.

Następne rozdziały, dotyczące okresu międzywojennego, przynoszą niesłychanie ciekawy materiał porównawczy dla miast środkowo-europejskich. W latach 20. XX w. opracowano dla Pragi wiele przedsięwzięć modernizacyjnych, łączących się przede wszystkim z projektowanymi nowymi trasami komunikacyjnymi. Zarówno koncepcje z 1924 r., jak i późniejsze szokują radykalnością i tylko częściowo zostały zrealizowane, choć ich następstw należy szukać po 1945 r., w budowie dróg przelotowych przez starówkę. Natomiast propozycje architektów skupionych w Klubie za novou Prahą, będącym kontrpropozycją dla zachowawczego Klubu za starou Prahą, związane były z próbą wprowadzenia radykalnie awangardowych pomysłów architektoniczno-przestrzennych, które w pewnym stopniu urzeczywistniono.

Gdy spaceruje się dziś po centrum Pragi, ujrzyć można wspaniałe historyzujące i secesyjne kamienice czynszowe oraz domy handlowe. Ale to, czego nie spotkamy w żadnym innym mieście, co nadaje Pradze wyjątkowy charakter, to budowle w duchu czeskiego kubizmu. Autor poświęca im dużo miejsca, publikując także niezrealizowane projekty. Wskazuje na dzieła Pavla Janáka, w tym na słynny Pałac Adria oraz na inne jego projekty dla centrum miasta, niektóre nieurzeczywistnione. Nie zabrakło też urbanistycznej kontekstualizacji prac innego wybitnego czeskiego kubisty, Josefa Gočára. W tym miejscu warto wskazać na pięknie wydaną książkę Venduli Hnídkovej o stylu narodowym¹⁵, wpisującą tzw. rondokubizm w problematykę ugruntowywania czeskiej tożsamości. To zagadnienie rozwija także monumentalne (czterotomowe) czesko-angielskie dzieło pod redakcją zasłużonego dla badań XIX- i XX-wiecznej czeskiej architektury Jindřicha Vybírala¹⁶. Jest to pokłosie wielkiego projektu badawczego zakończonego wystawą „Architektura a česká politika v 19.–21. století”, która wędrowała po Czechach i Słowacji w latach 2020–2023¹⁷. Publikacja Biegla dopełnia znakomite i ciągle świetnie rozwijające się studia nad czeską architekturą XIX i XX w., aktywnie wspierane finansowo przez czeskie Ministerstwo Kultury¹⁸.

Biegel w swojej monografii zajmuje się także realizacjami i przede wszystkim projektami modernizacji centrum w okresie protektoratu i II wojny światowej. W tym kontekście zdumiewają

¹⁴ J. Neruda, *Jubilejní výstava – česká, národní výstava*, [w:] *idem*, Praha, Praha 2019, s. 120, 122.

¹⁵ V. Hnídková, *Národní styl. Kultura a politika*, Praha 2013.

¹⁶ *Síla i budoucnost jest národu národnost. Architektura a česká politika v 19 století*, ed. J. Vybíral, Praha 2020; *Duch, který pracuje. Architektura a česká politika 1918–1945*, ed. V. Hnídková, Praha 2020; *Budoucnost je skryta v přítomnosti. Architektura a česká politika 1945–1989*, ed. V. Rollová, K. Jirkalová, Praha 2021; *Ztracená vláda věcí tvých se k tobě navrátí. Architektura a česká politika po roce 1989*, ed. C. Říha, Praha 2022.

¹⁷ Zob. katalog tej wystawy: *Architektura a česká politika v 19.–21. Století*, ed. C. Říha [et al.], Praha 2022.

¹⁸ W tym miejscu warto też wspomnieć o zakończonym dużym projekcie dotyczącym architektury lat 80. XX w. w Czechosłowacji, uwiecznionym publikacją *Ambice. Architektura osmdesátých let* (ed. P. Volik, H. Guzik, Praha 2022) i stroną internetową: 80a, <http://www.architektura80.cz> (data dostępu: 1.06.2024).

¹⁹ Omówił to szczegółowo R. Němec (*Die Ökonomisierung des Raums. Planen und Bauen in Mittel- und Osteuropa unter den Nationalsozialisten 1938 bis 1945*, Berlin 2020, s. 214–215), publikując m.in. tabelę zleceń i wynagrodzeń architektów działających w Pradze w okresie protektoratu. Książka została wydana również po czesku: R. Němec–Tobler, *Ekonomizace prostoru. Urbanismus a architektura ve střední a východní Evropě pod vládou nacistů 1938–1945*, přel. V. Čadský, Praha 2024.

²⁰ Autor wspomina o tej kwestii jedynie marginalnie.

²¹ P. Schultze–Naumburg, *Kulturarbeiten*, t. 1–10, München 1901–1917.

pomysły Josefa Havlíčka z 1944 r., dotyczące przebudowy Albertova i Nowego Miasta i wzniesienia tam wieżowców (s. 456–460). Architektura z lat 1938–1945 została jednak w recenzowanej książce przedstawiona najslabiej i w porównaniu z interpretacjami przede wszystkim Richarda Němeca okazuje się niedostateczna. Autor dość zdawkowo omówił ten okres, a zwłaszcza zaangażowanie czeskich architektów i planistów w niemieckie projekty przebudowy Pragi i uczynienia z niej „prawdziwie niemieckiego miasta”¹⁹. Jest to bolesne zagadnienie związane z problemem kolaboracji. Architekci współpracujący z Niemcami byli aktywni także po wojnie, wykorzystując zapewne częściowo pomysły wypracowane w jej trakcie. Ten transfer idei – od propozycji przedwojennych, poprzez koncepcje z okresu protektoratu, po plany z lat 1945–1958 – obrazuje Braudelowskie „długie trwanie historii”.

Ostatnia część książki, poświęcona modernizmowi socjalistycznej Pragi, z kolei dobrze ilustruje owo „długie trwanie”. Zapoczątkowane u progu XX w. burzenie starej zabudowy kontynuowano, podobnie jak radykalne pomysły komunikacyjne z okresu międzywojennego. Autor nie pisze, w jakim stopniu owa modernizacja Pragi była pochodną zmian własnościowych związanych ze skutkami Holocaustu. To też temat drażliwy, ale porównywalny z rozdziałem o demolicji Josefova.

Postępujące przebudowy i wyburzenia, a także coraz gorszy stan techniczny śródmiejskiej zabudowy²⁰ i wołania o ratunek dla „złotej Pragi” spowodowały refleksję w dziedzinie ochrony zabytków. Jej efektem było objęcie omawianego obszaru ochroną konserwatorską. Stało się to w 1971 r., który stanowi graniczną datę okresu omawianego w książce. Niewątpliwie te decyzje miały swój oddźwięk także w Polsce – podobny stan zaniedbania materialnej substancji cechował przecież starówkę w Krakowie. Jednak wielkie działania rewitalizacyjne podjęto tam dopiero po 1985 roku. Ostatni rozdział książki jest bardzo pomocny w odniesieniu do studiów porównawczych i do kwestii analizy ochrony zabytków w państwach socjalistycznych.

Reasumując: książka Biegła to dzieło niezwykle wartościowe, wnoszące ogromny materiał dla badań nad centrami miast w Europie Środkowej. Wśród 1100 ilustracji znajdziemy pozycje dotychczas tylko częściowo znane. Są to plany miasta i ich fragmenty, projekty zagospodarowania przestrzennego, projekty budynków, ogromna liczba bezcennych fotografii archiwalnych oraz współczesnych. Autor zastosował znany z publikacji *Kulturarbeiten* model paralelnego układu zdjęć²¹. Staremu widokowi przeciwstawił najczęściej stan aktualny, co znakomicie uwidacznia zmiany. Ten wyjątkowy materiał ilustracyjny opublikowany w świetnej jakości technicznej będzie ogromnie pomocny przy analizach komparatystycznych. Książka stanowi bardzo cenne, wielowątkowe omówienie przemian architektoniczno-przestrzennych obszaru staromiejskiego. Z pewnością stanie się bodźcem do studiów porównawczych, w tym prowadzonych w ramach międzynarodowych grantów.

Słowa kluczowe

Praga XIX–XX w., architektura, urbanistyka, city, przebudowa

Keywords

Prague of 19th–20th c., architecture, urban planning, city, rebuilding

References

1. **Biegel Richard**, *Město v bouři. Urbanismus a architektura historického centra Prahy 1830–1970*, Praha 2022.
2. **Brůhová Klára**, *Praha nepostavená. Vltavské břehy jako urbanistické téma moderní metropole*, Praha 2018.
3. **Brůhová Klára**, *Pražské vize. Fantastické stavby, které nikdy nevznikly*, Praha 2018.
4. **Giustino Cathleen M.**, *Tearing Down Prague's Jewish Town: Ghetto Clearance and the Legacy of Middle Class Ethnic Politics around 1900*, New York 2003.
5. **Hnídková Vendula**, *Národní styl. Kultura a politika*, Praha 2013.
6. **Nekula Marek**, *Tod und Auferstehung der tschechischen Nation. Der Traum vom Pantheon in der tschechischen Literatur und Kultur*, Köln 2017.
7. **Němec Richard**, *Die Ökonomisierung des Raums. Planen und Bauen in Mittel- und Osteuropa unter den Nationalsozialisten 1938 bis 1945*, Berlin 2020.
8. **Němec-Tobler Richard**, *Ekonomizace prostoru. Urbanismus a architektura ve střední a východní Evropě pod vládou nacistů 1938–1945*, přel. V. Čadský, Praha 2024.
9. **Piekalski Jerzy**, *Prague, Wrocław and Krakow: Public and Private Space at the Time of the Medieval Transition*, Wrocław 2014.

Agnieszka Zabłocka-Kos, PhD, DSc, Prof. Tit., agnieszka.zablocka-kos@uwr.edu.pl, ORCID: 0000-0002-5602-6387

She conducts research on the history of European architecture and urban planning of the 19th and 20th c., the age of historicism and post-war modernism, exhibitions in Central Europe at the turn of the 19th c., the European heritage, national identity and memory culture. She is the author of *Sztuka, wiara, uczucie. Alexis Langer – śląski architekt neogotyku* (Art, faith, feeling: Alexis Langer, a Silesian neo-Gothic architect, 1996) and *Zrozumieć miasto. Centrum Wrocławia na drodze ku nowoczesnemu city 1807–1858* (Understanding the city: The centre of Wrocław on the path toward a modern city 1807–1858, 2006), and a co-editor of *Czyj sen Wrocław śni? Od Wilhelmstadt do Centrum Południowego* (Whose dream is Wrocław dreaming? From Wilhelmstadt to the Southern Centre, 2023).

Summary**AGNIESZKA ZABŁOCKA-KOS (University of Wrocław) / *Złata Praha? Prague's "city" rebuilt in the 19th and 20th centuries***

Prague's Old Town was thoroughly rebuilt and modernised over the two previous centuries. What one can see today is the shape the historic centre was given in the second half of the 19th c., during the Belle Époque, in the interwar period and, partly, after the World War II. The story of this metamorphosis is related in the monumental *Město v bouři. Urbanismus a architektura historického centra Prahy 1830–1970* by Richard Biegel, a Czech historian of art from the Charles University in Prague (2022). The large-format, superbly illustrated book is a treasury of knowledge on the formation of Prague's "city" and the disappearance of its prior picturesque architecture. It shows that, like in Vienna and Paris, demolition was massive in the centre of Prague, where streets were straightened, new traffic routes were laid out, and huge houses were erected alongside new department stores. The article discusses the content of Biegel's study, offering numerous comments and research recommendations. With its precious, multifarious exploration of Prague's "city", the volume gives a fresh impulse to the comparative study of Central European towns.